

Bevezető

Az elmúlt évtized társadalmi változásai jelentős mértékben átalakították a magyarországi társadalom és a szomszédos országokban élő kisebbségi magyar közösségek munkaerő-piaci, foglalkoztatási jellemzőit, oktatási, képzettségi mutatóit, migrációs, kapcsolattartási potenciálját. Mindezek a dinamikus változások, együtt a nyelvhasználati, kultúra-felhasználási szokásokban végbement elmozdulásokkal, erősen befolyásolják a közösségek etnikai, nemzeti identitásának alakulását. A Kárpát-medencei magyar közösségek összehasonlító igényű, rendszeres, idősoros vizsgálatát mind az MTA Kisebbségkutató Intézete, mind pedig a határon túli magyar szociológiai kutatásokat befogadó intézmények, közülük elsősorban a kolozsvári Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány részéről már hosszabb ideje szorgalmazzuk. Rendkívül fontosnak tartjuk ugyanis az integrálódó kelet-közép-európai térben rendszeres és módszeres kutatások keretében nyomon követni, elemezni a fent jelzett változásokat, amelyek értelmezése lehetővé teszi a magyarországi és kisebbségi magyar társadalmak azonos, hasonló, különböző reakcióinak, jelenségeinek, a kapcsolatukban megmutatkozó tendenciáknak a pontosabb megértését. Azok a kutatástörténeti előzmények, amelyek ilyen igénnyel az 1990-es években lezajlottak, jórészt folytatás nélkül maradtak vagy csupán egy-egy országra, régióra korlátozódtak.

A Szülőföld Alap, az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásának köszönhetően, ebben az évben, Magyarországon, Erdélyben, Dél-Szlovákiában, Kárpátalján és a Vajdaságban *Kárpát Panel – A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái* névvel sikerült elvégeznünk az első olyan szociológiai felmérést, amely megteremtheti az alapját az öt magyar közösség szisztematikus, rendszeres, idősoros kutatására.

A mostani kutatás kiinduló tézisei szerint a határon túli magyar közösségek identitásának változását a következő társadalmi folyamatok határozzák meg:

Az Európai Unió bővítési fázisai a Kárpát-medence országaiban mélyreható változások kezdetét jelenthetik. Magyarország, Szlovákia és Szlovénia 2004. májusi csatlakozása után Románia 2007. évi januári csatlakozása, Horvátország csatlakozási tárgyalásainak remélhetően sikeres befejezése, valamint Szerbia EU-s társulási tárgyalásainak véglegesítése alapján a kárpát-medencei érintkező régiókra nézve az európai integrációs folyamat meghatározó szerepét feltételezhetjük.

Egy másik ilyen fontos társadalmi folyamatnak a rendszerváltást követően kialakult demográfiai változásokat, a magyarság Magyarországon immár három évtizede, a magyar kisebbségek esetében hozzávetőleg egy–másfél évtizede zajló lélekszámcsökkenést tekintettük. Ennek háttérben a kedvezőtlen demográfiai-népesedési folyamatok – az elöregedés, az alacsony gyermekvállalási kedv, az elvándorlás és a szórványhelyzetben élők asszimilációs veszélyeztetettsége – állnak.

Végül, de nem utolsó sorban a magyarság társadalmi-politikai szétfejlődésében külön figyelmet érdemel annak a folyamatnak az elemzése, amelynek meghatározó hatása van a mai magyar-magyar kapcsolatokra és az egyes magyar közösségek nemzeti-etnikai identitására. Az egységes magyar kulturális közösségként tételezett magyar nemzet létezésébe, működőképességébe, értéktermelő szerepébe vetett hit széleskörűen empirikusan megfigyelhető jelenléte mellett új tendenciák is megjelentek. A korábbi és a mostani felmérésünk is visszaigazolja, hogy a kisebbségi magyar közösségek életvilágaiban valóságos jelenségekként megfoghatók azok az eltérések, amelyek a többségben élő magyarországiak politikai nemzetfelfogásából, illetve a határon túli magyar munkavállalók idegenként való reprezentálásából adódnak. A kisebbségben élők körében pedig ezek a különbségek egyrészt a többségi nemzettel

együtt történő sajátos társadalomfejlődésen és állampolgári közösségen alapuló kölcsönhatásokra, másrészt a – Trianont megelőzően és azóta is létező és ható – regionális különbségekre vezethetőek vissza. A történeti és a mai Erdély sajátos történeti hagyományai, Székelyföld regionális, kulturális sajátosságai, Kárpátalja ruszin-magyar kettős kisebbségi sajátosságai, Szlovákiában a szlovák-magyar kettős identitású népesség folyamatos jelenlétének szerepe stb. hozhatók fel példaként ennek a másik tendenciának az illusztrálására.

A Kárpát Panel célja, hogy Magyarországon és a nagyobb létszámú magyar közösségekkel rendelkező országokban idősoros, komparatív, reprezentatív szociológiai, kérdőíves panelkutatás-sorozat kezdődjék. Ennek keretében a Kárpát-medence magyarságának társadalmi struktúráját, munkaerő-piaci viszonyait, jövőtervezését, migrációs potenciálját, iskolázottsági helyzetét, nemzeti identitását, a kisebbségi magyar közösségek Magyarországhoz és a többséghez való viszonyát vizsgáljuk.

A mostani kutatást az MTA Etnikai és Kisebbségkutató Intézet (Magyarország) és a Max Weber Társadalomkutató Alapítvány (Kolozsvár, Románia) kezdeményezte. Partnereink országonként a következő intézmények voltak: a Fórum Társadalomkutató Intézet (Szlovákia), a Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézet (Beregszász, Kárpátalja–Ukrajna), Magyarságkutató Tudományos Társaság (Vajdaság–Szerbia). A kutatásba bevont öt országban él a kárpát-medencei magyarság mintegy 98 százaléka.

A megkérdezett minta tervezett elemszáma 3000, ebből 2930 érvényes esetünk van, amelyek országonkénti eloszlása a következőképpen alakult: Magyarország 700 fő, Erdély 900 fő, Szlovákia 600 fő, Vajdaság 380 fő, Kárpátalja 350 fő. A mintavétel a háztartások szintjén többlépcsős véletlen kiválasztással történt, a háztartásokban a válaszadók szabad kvótás módszerrel lettek kiválasztva.

A kutatási program hosszú távra tervezett, a koncepció szerint rendszeres, két-hároméves időközönként ugyanazt a populációt megcélzó, ismétlődő kérdőíves panelvizsgálat, amely lehetőséget ad arra, hogy a magyarság körében bekövetkező társadalmi, foglalkoztatási és identitáspolitikai változásokat követni tudjunk, a változások irányáról, jellegéről megbízható információkat, ismereteket gyűjtsünk, s ezzel hozzájáruljunk a magyar kisebbségi és etnopolitika szempontjából nélkülözhetetlen szakmai elemzések elmélyítéséhez, a magyar-magyar relációban zajló folyamatok egységes módszertannal készülő kölcsönös elemzéséhez stb.

A kutatás elsősorban a határon túli magyarokat célozta meg. Minthogy az eddigi kutatások ismételten rámutattak, hogy Magyarország a régióban és különösen a kisebbségi magyar közösségek számára sok szempontból mintaadónak, migrációs stratégiák kialakításában, a munkaerő-, valamint az oktatási és házasodási piacokon egyaránt változatlanul elsőszámú „külföldi” célországnak számít, szükségesnek tartottuk a magyarországi adatfelvételt és elemzést is. Nem utolsósorban azért, hogy lehetőségünk legyen a határon túli magyar közösségekről kialakított magyarországi kép(ek) változásának megragadására. Az Unión belül gazdasági, s remélhetően kulturális szempontból is gyorsan integrálódó kárpát-medencei térben Magyarország a maga összetett szomszédsági viszonyrendszerén belül szintén átértékeli a magyarok által lakott régiók fejlesztésében, a velük való kapcsolattartásban nyíló együttműködési lehetőségeket, ami óhatatlanul átírja az eddigi nemzetállami elzárkózó logikát. Az Unió határain belülre kerülve az államhatárok nem szűnnek meg, de jellegük erősen átalakul és ez a magyar-magyar viszonyrendszeren belül is érdekes elmozdulások kiindulópontja lehet.

A kutatás kérdőíve tematikailag egy állandó és egy aktuális blokkból tevődik össze.

- Az állandó blokkok a következő területeket ölelik fel: a magyarság nemzeti identitása, a kisebbségi magyar közösségek Magyarországhoz és a többséghez való viszonya, a régió magyarságának társadalmi struktúrája (településszerkezet, foglalkozásszerkezet), munkaerő-piaci viszonyok (munkaerő-piaci pozíció, aktívak-foglalkoztatottak, munkanélküliség), jövőtervezés, migrációs potenciál, iskolázottsági helyzet (iskolaválasztás helye, oktatás nyelve, mobilitási viszonyok, esélyek, felnőttképzés).
- A kiegészítő tematikus blokk a 2007. évi, jelenlegi adatfelvételben a következő témákat ölelte fel: a Kárpát-medence országainak EU csatlakozása, a nyitott határviszonyok következményei.

A Kutatás elindításához a Szülőföld Alap régiók közötti együttműködési támogatási kiírása ösztönzéseként szolgált, hogy egy nagyszabású, az egész kárpát-medencei magyarságra kiterjedő szociológiai panelkutatásnak első adatfelvételét elindíthassuk 2007-ben. A kutatás költségeihez az MTA Határon Túli Tudományos Ösztöndíjprogramja szintén jelentős támogatást biztosított.

Szarka László, Veres Valér